

УДК 321.1 (477.8)
ББК 66.5

Іван Монолатій

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ У ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті обґрунтовано, що симптоми міжетнічної конкуренції в західноукраїнському регіоні кінця ХІХ – початку ХХ століття простежувалися між різно- та рівностатусними спільнотами, зокрема українцями та євреями. В арсеналі несилових методів боротьби з євреями – акції бойкоту їхніх закладів торгівлі. Практику бойкоту як інструментарію економічної конкуренції слід трактувати одночасно й засобом “психологічного витіснення” євреїв із села. Його здійснювали односельці шляхом морально-психологічного тиску, в основному без застосування методів насильства щодо них, здебільшого шляхом агітації. Інші, протилежні методам “психологічного витіснення” й економічного бойкоту, – методи силові. В окремих виступах проти євреїв, що проживали в селах, вони набирали особливої сили, коли траплялися випадки фізичного насильства. У спектрі варіативності етносоціальних конфліктів – антисврейські заворушення, ініційовані польськими політичними акторами за участі українських селян. Стверджується, що міжетнічна конкуренція в західноукраїнських селах, яка в окремих випадках набрала ознак актуалізованого етносоціального конфлікту, слугувала додатковим фактором мобілізації груп – української, польської та єврейської.

***Ключові слова:** українці, євреї, конфлікт, міжетнічна конкуренція, дефіцитні ресурси, західно-українські землі, Австро-Угорщина.*

Соціально-економічні ресурси є одним із найпоширеніших предметів міжгрупової боротьби, а суперечності й конфлікти в економічній сфері досліджуваного хронотопу – одна з домінуючих тенденцій інтеракціонізму етнонаціональних спільнот на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст. Потенціал міжгрупової опереженості тут збільшувала інтенсифікація господарських зв’язків, а отже, й власних національно-економічних інтересів. Це свідчило, зокрема, про особливу значущість соціальних благ для фізичного виживання груп та їхнього нормального культурного, етнополітичного й іншого розвитку. А що міжгруповий інтеракціонізм позначений етносоціальними суперечностями, що спричинені об’єктивними й суб’єктивними факторами, то він стрімко еволюціонував у латентні, подекуди й актуалізовані конфлікти. Такі ситуації, як висновує В.Котигоренко, як і будь-які конфлікти, є наслідком поведінки однієї або всіх сторін міжетнічної взаємодії [15, с.276]. Її традиційним компонентом для досліджуваного регіону є етносоціальні суперечності й конфлікти [9, с.242–262].

Запропонована стаття продовжує вивчення проблеми взаємодії етнічних політичних акторів, зокрема етноконфліктної взаємодії в західноукраїнських містах і селах, започаткованої автором у попередніх статтях [16; 17].

Симптоми міжетнічної конкуренції за землю простежуються не тільки між різностатусними спільнотами, але й етнічними меншинами, зокрема між українцями та євреями. “Саме зіставлення двох слів Українці й Жиди пригадає кожному конфлікт, що від віків існує між цими двома народами. Конфлікт не завжди обоснований, але тривалий, бо хід історії уже так склався, що майже всі Українці вважали, що причина їхніх політичних і соціальних нещасть – Жиди” [26, с.4]. Хоча ті з них, що працювали в сільському господарстві в Східній Галичині (зокрема, в руках євреїв перебувало 301 619 га – 10,34%), володіли наділами 2,5–3 га і ледь зводили кінці з кінцями, були змушені виборювати в українців право на діяльність у сфері їх етнічного бізнесу. Мотивацію дій останніх, на наш погляд, відображають тогочасні уявлення про нібито сплановану колонізацію Галичини євреями, які поширювали ЗМІ, що, сказати б, експортували шовінізм і ксенофобію в етнічне середовище регіону. Якщо дописувач “Галичанина” з обуренням писав, що землю в регіоні євреї здобули нечесним шляхом, а

тому як доказ стверджувалося, що на початку ХХ ст. налічувалося 360 євреїв-поміщиків, а селянськими наділами володіло 6 тис. євреїв [7, с.1], то “Голось народа” прямо твердив, що “... мы всѣ хлопы сидимо въ жидовскихъ кишняхъ” [14, с.2].

Надто промовистою є й москвофільська легенда про Галичину як “жидівський рай”, нібито підслухана якимсь “Михаїлом Юрієвічем Леренем”. У газетній публікації він, переказуючи слова Янкеля, стверджував позицію галицьких євреїв: найкращим краєм для гідного життя євреїв могла б бути й Палестина, але “якъ бы разом съ нами пошли також хлопы-гои, а не лишь мы сами”. А тому, резюмував Янкель, “таки тутъ, щобы святилась галицка держава, съ хлопом може тутъ все робити, а съ панами “штама”. Мы паны ту, мы магнаты, хоть свѣту на глумъ, тутъ намъ жити бимъ, бамъ, бумъ” [11, с.9]. Власне кажучи, такими газетними публікаціями теж роздмухувалося полум’я міжетнічної конкуренції. Його артикулятори – представники етнічної більшості, які шукали “ворога” у своєму найближчому етнічному оточенні. А тому “крайніми” виявлялися передусім євреї-торговці й орендатори.

Поєднання факторів зубожіння українців й усвідомлення ними латентних політичних намірів влади, зокрема – її намагання штучно скоригувати етнодемографічний склад населення регіону (приміром, “колонізаційна парцеляція”), сприяли формуванню нової платформи, на якій відбувалася мобілізація макросоціальних груп. Уже на початку ХХ ст. вони об’єднували свої сили не так у складі партій, як довкола економічних інституцій та кооперативів. А тому варто зауважити: в умовах етносоціальних суперечностей і конфліктів кооперація як важливий складник економічного націоналізму суб’єктів політичних процесів на західноукраїнських землях виконувала подвійну функцію. По-перше, забезпечувала взаємодію “своїх” в економіці і, по-друге, як ідентичний компонент аналогічних рухів у Центрально-Східній Європі сягнула, за висловом Я.Кофмана, негрошового рівня користі [31, с.35].

Промовистою є динаміка зростання кооперативів, утворених українцями: станом на 1914 р. їх уже було понад 500 [30, с.564]. Так, приміром, у 1913 р. у Східній Галичині діяло 92 кооперативи “Народної торгівлі”, а також 90 філій товариства “Сільський господар” [24, с.110; 20, с.12]. Ми можемо припустити, що таким чином кооперативний рух етнічної більшості регіону вступив у конкуренцію з тими “чужими”, які здавна домінували в царинах торгівлі та дрібнотоварного виробництва. А що прагнення подолання бідності, мало- і безземелля українців були тут визначальними в умовах бездержавності, то в умовах економічного визиску й дискримінації в різних сферах суспільного життя кооперація набрала обрисів засобу до їхнього самозбереження в реаліях економічно аутсайдерського регіону. Це, у свою чергу, зумовило посилення українсько-єврейської конкуренції, яка сприяла усталенню етносоціальних суперечностей між етнофорами обох етноспільнот [16, с.106–107]. Однією зі сфер їх прояву стало суперництво за здобуття / збереження економічних позицій у селах регіону.

У спектрі багатьох складників українсько-єврейського протистояння помітну роль відіграла боротьба українців із шинкарством. Ця акція здобула популярність серед членів групи наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. завдяки запровадженню “світського струменя” в русі тверезості й проведенню антиалкогольного руху, які стали легальною формою боротьби із шинками. Частина євреїв втрачала свій традиційний бізнес. Останнє й було причиною невдоволення майже восьми тисяч претендентів на ведення шинкарської справи, адже для більшості з них це було головним видом діяльності, хоча було й чимало заможних родин, які трактували шинок як “сімейну традицію”. Саме тому для протидії знищенню цього сектора етнічного бізнесу євреїв 6 жовтня 1911 р. у Львові й організували 3’їзд сільських шинкарів. Оскільки тепер особи, які “все життя” займалися шинкарством, не могли відновити своєї справи, його учасники домогалися продовження терміну видачі концесій. За підтримки польських послів вони вислали до уряду делегацію з вимогою надати концесію всім, хто десять років займався шинкарством. Захисником інтересів галицьких шинкарів виступив посол рейхсрату, незалеж-

ний кандидат від Львова соціаліст Е.Брейтер. Незважаючи на загальною масштабну акцію (понад 2 тис. учасників) і маніфестації вулицями Відня, уряд відкинув усі ці домагання [23, с.61–62].

Ілюстрацією боротьби представників етнічної більшості із шинкарством можуть слугувати замітки тогочасних суспільно-політичних часописів. Наприклад, “Гайдамаки” дописом невідомого автора, який заховався під псевдонімом “Свій”, повідомляли: “Бойкот коршми. Перед двома тижнями забойкотувала наша громада Ходовичі пов. Стрийського арендаря пропінатії. Всі громадяне від найбогатшого до найбіднішого з виїмком трех, а то вїята, Гриники, радного Стефана Бісика і его зятя, заприсягли на один рік від спіритусових напоїв, а крім того постановили в коршмі свого села через пять літ нич не купувати хоч би хто умирав з якої потреби” [6, с.5].

Аналогічним чином за перше десятиліття ХХ ст. приблизно 1,4 тис. громад залишилося без шинків, а в багатьох їхня кількість зменшилася. Разом із тим успіхів антиалкогольного руху, а отже – й ліквідації шинків, утриманням яких заробляла на прожиття частина євреїв, не слід переоцінювати: на початок 1910-х рр. у Галичині нараховували приблизно 16 тис. шинків, що було тільки на 8% менше, ніж у попереднє десятиліття [23, с.60–61]. Традиційну першість за рівнем їх концентрації займав Львів, де лише на одній Жовківській вулиці було 50 таких закладів [18, с.2]. Відтак, як стверджує Б.Савчук, у 1912–1913 рр. уперше в історії Галичини відбулася “чистка” шинкарського стану. Унаслідок цього акту, окрім євреїв, близько 25% конфіскованих концесій передали “християнам” (15% полякам і 10% українцям). У той же час приблизно третину приміщень, де містилися шинки, реставрували, а також збудували нові [23, с.61].

Боротьба етнічної більшості із шинкарством обґрунтовувалася передусім моральними критеріями, адже саме для багатьох представників української етнонації корчма на архетипному рівні символізувала складовий елемент їхніх соціальних бід. Пропаганду за заборону шинків вели численні товариства, а також УГКЦ на чолі з митрополитом А.Шептицьким. Останній ще в чині станіславівського єпископа в написаному гуцульською говіркою пастирському листі до вірних Косівського деканату “До моїх любих гуцулів” (21 листопада 1900 р.) виступив із критикою корчем та алкоголізму: “Ож лечно, кількото коршмів у Вас на Гуцулшині! Чесом одна піле (біля. – І.М.) одної стоют редом, так, шоби подумав хтос, що це село ни христенцке! А відий ни у однім селі бирше коршмів видитси, ек хрестів! <...> Кількото людей через коршму на віки згинуло! <...> У коршмі люде віучуютси піенцтва, – тої страшної хороби нашого народа по селах”. Пастир греко-католиків кинув клич: “Тікайте вид коршми тай вид горівки!” [19, с.305].

Однак конфліктогенність ситуації довкола шинкарства крилася не так у проведенні антиалкогольної пропаганди громадськими й церковними інституціями, як у силових методах, які використовували ті українські політичні фігури, що сповідували економічний варіант етнонаціоналізму. Покладаючи відповідальність за пияцтво українців і втрату ними засобів до життя на євреїв, відводячи боротьбі із шинкарством помітне місце в пропаганді, окремі українські партії (передусім УРП) та їхні громадські організації (наприклад “Січі”) закликали до радикально-революційних методів боротьби, як підпали корчем, вигнання та покарання шинкарів-євреїв.

Приклад реалізації таких настанов – підпал у квітні 1909 р. членами “Січей” корчем у с. Зарваниця Бучацького повіту та інших місцевостях [23, с.123]. Жандармерія жодного разу не довела причетність січовиків у згаданих правопорушень. Керуючись спогадами “Січового батька” К.Трильовського про те, що “шинкарі і лихварі, дідичі і всякі пани і підпанки перелякалися, коли побачили, що завдяки “Січам” пустіють корчми” [25, с.40, 41], ми можемо припустити таке. Акції, які проводилися з українського боку, здебільшого мали характер несилового тиску, використання якого мало призвести до виселення євреїв з того чи іншого села. Щоправда, радикальні методи боротьби із

шинкарством не зникли і в майбутньому. Однак, на нашу думку, боротьбу української громадськості з алкоголізмом не можна кваліфікувати лише як антиєврейську кампанію. Слід погодитися з М.Гоном, який слушно висновує: украї актуальна для українського села моральна та фінансова проблема автоматично зачіпала іншу сферу – єврейського шинкарства, працівники якої втрачали засоби до життя [8, с.75]. Тому таку ситуацію можна трактувати і як т. зв. протидійний процес – життєво необхідна потреба ставала бідною інших.

В арсеналі несилкових методів боротьби з євреями – акції бойкоту їхніх закладів торгівлі. Для українського селянства вони слугували опосередкованим символом соціально ворожого середовища, своєрідним засобом ідентифікації “чужака”-єврея, а тому час від часу перетворювалися на об’єкт їхніх атак. Такими прикладами є випадки бойкоту євреїв-торговців у с. Ходовичі Стрийського повіту (лютий 1903 р.), у с. Саджава Богородчанського повіту (березень 1906 р.) і с. Делієве Станиславівського повіту (серпень 1910 р.) [6; 1; 2].

При цьому нерідко організатори економічного бойкоту закликали не тільки до участі в ньому, а й намагалися залякати тих українців, які відмовлялися розірвати контакти з єврейськими підприємцями. Зосібна, це Василь Кухтар, який закликав мешканців с. Саджава Богородчанського повіту не виходити на роботу до євреїв. Обвинувачений “... прилюдно і перед більшим числом людей завзивав до необичайних і законами заборонених ділань, а зокрема похвалюванем і погрозами під’юджував християнських мешканців Саджави проти тамошніх Жидів... Обжалуваний упоминав зібраних, щоби не важилися іти на роботу до Жидів, вступати з ними у спілки або купувати у них муку, бо того, хто сего не послухає, козаки зв’яжуть і на марах занесуть до трупарні чи там, що священник не посвятив би паску спечену з муки, яку куплено у Жидів” [1, арк.9].

Інший випадок – справа Дмитра Ляховича із с. Делієве Станиславівського повіту про бойкот єврейського населення та поширення листівок “Браття християни!” [2, арк. 7–11 (зв.), 13, 16–18 (зв.)]. Так “Група Д.Ляховича”, до якої входили і римо-, і греко-католики, розклеїла листівки такого змісту: “Браття Християни! ... Нашим святим обов’язком в обличчі неба і землі є: бойкотувати Жидів на кожному кроці, то значить: 1) не купуйте жодних товарів у Жидів; 2) не продавайте їм яйця, ані жодних плодів нашої землі, як збіжжя, картоплю і т. п.; 3) не спроваджуйте їм своїх сил до здоров’я і свого поту при праці на винаймленому полі... словом: не збагачуйте ворогів св. Віри!” [2, арк.17 (зв.)]. Такі оцінки, очевидно, виникали тому, що у свідомості християн та аграріїв одночасно властивості, притаманні торговцеві й посередникові, були незначущі, щонайменше – вторинні. А на фоні символу селянської праці – поту й мозолів – єврейський торговець уважався експлуататором.

Зауважмо: етнокультурний поділ праці на західноукраїнських землях взаємовіддаляв “своїх” і “чужих”, оскільки він здавна визначав головний критерій виокремлення тих чи інших спільнот із загалу. Ґрунт для формування взаємних, “монохромних”, за визначенням М.Гона, образів спільнот, що співіснували пліч-о-пліч (зокрема, українці – землероби, євреї – торговці), створювала умовна тріада: місце проживання, виробнича діяльність, соціальний “ми”-досвід [9, с.75]. Винятковою тут була економічна взаємозалежність міста й села, яка, однак, не змінювала загальної картини тодішніх ліній розмежування. Це простежується на зрізі сакралізації селянами землі при одночасному нехтуванні чи навіть зневазі сферою торгівлі. Бо, як зауважували сучасники, “наші люди то переважно дрібні хлібороби і живуть скупо з плодів своїх малих кавалків землі... Промислу в нашім краю майже жадного нема і тому не знаходять наші люди жадного новшого зарібку крім хліборобства. А й той одинокий зарібок з хліборобської господарки в нас дуже малий, бо ніхто не вміє як слід господарювати ні на рілі, ні коло сіножатий ані коло худоби. І господар і худібка голодні й бідні” [13, с.3].

Це, мабуть, було і наслідком традиційної селянської культури, яка й далі будувалася на протиставленні “своєї” землі/“свого” народу “чужій” землі/“чужому народу” [10, с.129]. Інший, далекий від селянського, світогляд презентували мешканці міст і містечок. Українські містяни, які мешкали на околицях населених пунктів, поступаючись їхніми центральними частинами представникам панівних національностей (полякам, румунам, євреям), займалися домашнім ремеслом, городництвом і садівництвом, а нерідко й землеробством, однак не торгівлею, як євреї. Містяни, які з іронією ставилися до селян, зберігали шанобливе ставлення до землеробства, хоча визнавали себе належними до тієї соціальної групи, для якої воно не було основним заняттям. І навпаки, для традиціоналістського села містяни (особливо ж євреї-торговці) були уособленням заперечення його самості. Місто було іноетнічним (переважно польсько-єврейським у Галичині чи румунсько-німецьким на Буковині) організмом і тією модернізаційною альтернативою, яка контрастувала з виробничим традиціоналізмом села [17, с.61–62]. І саме посередник-єврей виступав умовним містком, зв’язковим між селом і містом.

Адже володіючи високим ступенем комунікативності, єврей повсякчасно був орієнтований на те, щоб підлаштовуватися під обставини, що вже існували, по можливості змінюючи їх для поліпшення умов життя. Він досить гнучко реагував на зміни політичної й ринкової кон’юнктури, пристосовувався до вимог суспільства, яке його приймало, і чималих успіхів досягав у тому, щоб забезпечити власні інтереси. Поведінка єврея в повсякденному житті була продиктована необхідністю створення таких зовнішніх зв’язків у суспільстві, яке їх приймало [35, с.5–9]. Ці зв’язки могли б слугувати гарантією безпеки та збереження його майна. Підтримання нормальних стосунків з навколишнім середовищем, як правило, було вищим, ніж матеріальна вигода. Часто створювалися власні етичні системи: обманувати неєвреїв уважалося ганебним, оскільки нечесний учинок розбещує того, хто його здійснює, незалежно від особи жертви. Однак навіть ця точка зору, якої мало хто дотримувався, передбачала, що між євреєм і неєвреєм існує відмінність і що моральні норми в принципі можна застосовувати тільки до “своїх” [34, с.37–39]. Одночасно слід пам’ятати, що різниці в темпах і характері соціальної трансформації створювали враження “єврейського успіху” чи “єврейської змови” – відповідно до того, як був наставлений спостерігач [10, с.343].

Оскільки проникненість єврейської спільноти була обмеженою, то контакти із суспільством, яке її приймало, встановлювалися лише в певних сферах і не торкалися релігії, традицій і культури. Адже в сприйнятті населення досліджуваного хронотопу євреї були носіями чужої культури й віровчення. Інтеграція єврейської спільноти в західноукраїнський соціум, який її приймав, була глибокою лише в господарській сфері. Рід заняття євреїв – їхня активна участь у торгівлі та підприємстві – визначав ставлення з боку соціуму, котрий жив у реаліях, які він успадкував з попередніх часів, і не міг впливати на стан справ. Звичайно переважала реакція настороженості, підозрливості та впевненості в тому, що достаток євреїв не може бути наслідком чесної праці. Адже ментальність селянства визначала працю як важку фізичну на землі; цим почасти можна пояснити численні свідчення сучасників, які відмовлялися вважати євреїв людьми, котрі чесно заробляють на кусник хліба. Традиційні заняття євреїв – ремесло й торгівлю – трактували як засіб свідомо уникати участі в єдиному праведному способі отримання засобів до існування – землеробстві. Тому єврей-посередника (торговця, шинкаря) селяни сприймали здебільшого не як соціального партнера, а визискувача, який живиться результатами чужої праці. Навички ведення бізнесу, підприємливість до уваги не бралися, а радше інтерпретувалися як гендлярство і, зрозуміло, обман.

Свідчення цього – непоодинокі прояви побутового антисемітизму, а якщо врахувати ту обставину, що вже в 1880-х рр. він проникає в кожний закуток галицького життя [10, с.343], його прояви говорять самі про себе. Тим часом тих іноетнічних представників, які проживали в містах, але час від часу з’являлися в селах як торговці й

посередники, християнський загал здебільшого деперсоніфікував, визначаючи за фахом “чужої” бізнес-діяльності. У цьому ряду й випадки фізичної розправи над єврейськими підприємцями – побиття в Бучачі власника млина Рубіна Нейфельда. Обвинувачений у цьому римо-католик Йосиф Мержвяк приховав на возі плуг, яким працював на орендованому полі, не сплативши за це. Коли ж посередник звернув на це увагу, той побив його й обізвав: “Жиде паршивий”. Постраждалий не виходив на роботу три дні [3, арк.4–4(зв.)].

Практику бойкоту як інструментарію економічної конкуренції слід трактувати одночасно й засобом “психологічного витіснення” євреїв із села. Його здійснювали односельці шляхом морально-психологічного тиску, в основному без застосування методів насильства щодо них, здебільшого шляхом агітації (як, наприклад, у с. Лужани Кіцманського повіту в грудні 1893 р.) [5, арк.2–4].

У низці схожих подій – випадки бойкоту єврейського населення під час сільськогосподарського страйку влітку 1906 р. Заклики до антиєврейських заворушень у цьому контексті артикулювали окремі етнофори з числа українських радикалів та почасти польських націонал-демократів. Так, у Жидачівському повіті начальник гміни Надітичі поширював листівку, яка закликала до бойкоту й антиєврейських виступів. У Гусятині під час католицького відпусту в костелі св. Антонія його учасники закликали селян до бойкоту євреїв. Подібні завдання висували й члени товариства “Січ”: так, зокрема, було в Жураках Богородчанського повіту, де члени місцевої “Січі” на чолі з кошовим оголосили бойкот місцевому єврейському населенню. А в Товмачику “січовики” зігнали з поля землеробів-українців, погрожуючи їм і місцевим євреям [27, к.970].

Інші, протилежні методам “психологічного витіснення” й економічного бойкоту, – методи силові. В окремих виступах проти євреїв, що проживали в селах, вони набирали особливої сили, коли траплялися випадки фізичного насильства. Наприклад, такі події відбулися 4 квітня 1897 р. у Ходорові та довколишніх селах – Долинянах, Рівні, Волчатичах, де жертвами українських селян стали євреї-торговці, які отримали численні фізичні ушкодження. Одночасно тиск на євреїв здійснювався і в інший спосіб – шляхом побиття вікон і виламування дверей їхніх помешкань, пограбування майна, нищення нерухомості й навіть крадіжки одягу [21, с.1–2]. Заворушення в названих селах стали прелюдією погрому єврейського кварталу в Ходорові залізничниками-поляками 5 квітня 1897 р. А власне галицькі москвофіли стверджували: після подій у Ходорові в політичному сенсі єврейство досліджуваного хронотопу йтиме нога в ногу із польською національною демократією, і вона керуватиме [12, с.1].

У спектрі варіативності етносоціальних конфліктів – антиєврейські заворушення, ініційовані політичними акторами польської групи за участі українських селян. Такі події відбулися влітку 1903 р. під час сільськогосподарського страйку в Коломийському та Рава-Руському повітах. А що під час ярмарків і церковних свят у селах та містечках регіону невідомі особи підмовляли їх мешканців до виступів проти місцевих євреїв, то окремі числа газети “Діло”, яка першою про це написала, крайова влада конфіскувала [36, с.298]. “Там, – писав часопис, – безкарно провадять свою злочинську роботу, граючи на некультурних, расових упередженнях і релігійному фанатизмі темної маси, збуджують дикі інстинкти і закликають до нападів на Жидів. У Східній Галичині, де зазвичай кипить запекла національна і соціальна боротьба між руською людністю і польськими проводирями, якраз на терені минулорічного страйкового руху готується те ж саме, що бачила п’ять років тому Західна Галичина” [29, с.2].

Бачимо, що українським політикам, передусім членам УНДП, ішлося про пояснення справжньої суті антиєврейських випадів польських політичних фігур. Адже на той час відомим фактом була публікація краківського часопису “Czas” у травні 1897 р., у якій польські консерватори заявляли: “На бацилу соціалізму антисемітизм є винят-

ковим антидотом, хоча його треба використовувати тільки в міру”. А тому, покладаючи відповідальність за поширення соціалістичних ідей у досліджуваному хронотопі лише на євреїв, польські політичні еліти попереджували, що “... хвилева гарячка соціалізму незабаром може призвести до гарячки антисемітської” [36, с.299, прим. 334]. Зауважмо: прихована риторика мала свій “урожай” – у 1898 р. дійшло до заворушень, унаслідок яких у понад 20 повітах Східної Галичини відбулись антиєврейські погроми, було запроваджено надзвичайний стан, слідство розпочали тимчасові суди, а щодо більшості учасників конфлікту, то їхні громадянські права були порушені. З огляду на це 25 червня 1903 р. “Діло” констатувало: “А звичайно, коли масовий рух охопив Східну Галичину, коли в повітрі висить мара селянського страйку, власне, де “pod kawkami” (назва палацу у Львові, в якому містилося намісництво. – І.М.) урядує гр. Анджей Потоцький, те ж саме готується у Східній Галичині. Ймовірно, комусь дуже залежить на тому, щоби руську селянську масу пхнути в антижидівські акції” [29, с.2].

Оскільки найбільше скупчення євреїв-торговців з навколишніх сіл спостерігалось під час торгів у більшому населеному пункті, то зрозуміло, чому місцем антиєврейського виступу обрали торговицю в Заболотіві в п’ятницю 11 вересня 1903 р. У цей день через поширення неправдивої інформації, що євреї вбили селянку, вкравши в неї 300 злотих, українці (винним слідство назвало 31 селянина, зокрема п’ятьох жінок [32, с.2–3]) двом євреям завдали важких фізичних ушкоджень, а решті – відносно легких поранень. У “відповідь” у навколишніх селах і самому Заболотіві селяни повибивали вікна в будинках євреїв, понищили в них меблі й посуд, а також украли єврейські товари, виставлені для продажу на ринку [28, к.245].

Оскільки “заболотівська” справа набула розголосу, то перед окружним кримінальним судом у Коломиї постали 36 обвинувачених і 110 свідків цих подій. Захисниками українських селян виступили К.Трильовський та Юрченко. Під час судового процесу з’ясувалося, що підбурювачем антиєврейських погромів був судовий клерк із Заболотова Пйотр Орлович. Згідно із зізнаннями свідків, мешканців с. Кобаки, той закликав до виступів проти євреїв. Суд установив, що під час недільної подорожі велосипедом із дружиною П.Орлович по дорозі до Кут у громадському центрі Кобаків у присутності багатьох осіб заохочував селян до “різанини Жидів, бо у Заболотіві вже їх ріжуть”. Так само він говорив у казино в Кутах і пообіцяв, що заплатить за сніданок тим, хто битиме там євреїв сильніше, ніж у Заболотіві. Ці факти підтвердили свідки Тимофій Мартійчук та Іцак Тіллінгер. Однак суд надав перевагу свідченням Гудії Друк, яка стверджувала, що обвинувачений П.Орлович тільки питав усіх присутніх у Кобаках і Кутах, чи немає в тих місцевостях заворушень, і тому звільнив його від покарання [28, к.245].

Такі факти ми оцінюємо як спробу “перекласти” відповідальність за сільсько-господарські страйки 1902–1903 рр. у західноукраїнських селах із польських поміщиків на євреїв-орендарів та євреїв-торговців і скерувати “лінію вогню” лише на останніх. А що антиєврейські випадки в східній частині краю відбувались за “посередництва” польських політичних акторів і/або за вже апробованим сценарієм в інших місцевостях Галичини, закономірно постає запитання про те, кому належить першість в “авторстві” надмірного радикалізму українців в економічному протистоянні на селі. Якщо для поляків ішлося про посилення власних соціально-економічних позицій у селах, то для українців – як позбутися своїх конкурентів.

Одночасно візитною карткою діяльності українських радикалів на протиеврейському фронті ми трактуємо і їхню ситуативну, сказати б, хаотичну співпрацю з поляками. Підтвердження цього – захист поляка П.Орловича радикалом-українцем К.Трильовським і намагання суду покласти всю відповідальність за “заболотівські” події лише на євреїв. Такі дії українців справедливо їх обурювали. Адже, згідно із судовими свідченнями постраждалих євреїв, окремі представники етнічної більшості регіо-

ну проводили послідовну діяльність, спрямовану на витіснення єврейських торговців і ремісників з українських сіл і почасти містечок, які потрапили в засяг карного провадження [28, к.246].

І, нарешті, міжетнічна конкуренція в західноукраїнських селах, яка в окремих випадках набрала ознак актуалізованого етносоціального конфлікту, слугувала додатковим фактором мобілізації груп – української, польської та єврейської. Показовий приклад цієї тези – політичний процес “Трильовський – Войчик”. Його головний фігурант – кошовий “Січей” і діяч УРП К.Трильовський, звинувачений “у розпалюванні ненависті в українському середовищі до поляків і євреїв, неповазі до цісарського маєстату, образу Католицької церкви і державних органів, порушенні громадського порядку і поширенні соціалістичної літератури в Коломийському і Снятинському повітах”. В акті обвинувачення Львівська прокуратура 16 січня 1905 р. указувала на такі протиправні дії, які були зафіксовані в Коломиї, Семаківцях, Корничі, Залуччі та інших населених пунктах, а до слідства притягла 81 особу [22, с.1–2; 25, с.67–70]. Зосібна К.Трильовському інкримінували те, що під час установчих зборів товариства “Січ” у с. Борщеві біля Заболотова 7 червня 1903 р. він звертався до українських селян, заперечуючи право проживання поляків і євреїв у Східній Галичині зі словами: “Нехай собі цісар забере Поляків до Варшави, а Жидів – до Палестини” [33, с.1–2; 37, с.1–2]. Слідство звинуватило лідера українського радикального руху й за публічне схвалення антиєврейських “травневих” погромів у Кишиневі. Сюди додавалися й заклики К.Трильовського до українців у селах Гуцульщини використовувати металеві палиці, т. зв. “гуцульський параграф” (які зазвичай носили в закритих рукавах) для зігнання поляків із маєтків і розподілу їхніх земельних наділів між селянами. Згідно із зізнаннями свідків, подібне чекало й на євреїв, які “провадили лихварство коштом українських селян” [36, с.301].

Як бачимо, антисемітизм особливо активно використовували для мобілізації як українського, так і польського селянства. Окремі випадки спостерігалися в містах, де міцнів польський антисемітизм. Зокрема, у м. Надвірна, де в лютому 1906 р. за повідомленнями часопису “Słowo Polskie” українці в місцевій читальні “Просвіти” нібито готували різню проти місцевих поляків та євреїв. Кримінальна справа, розпочата проти польського вчителя із с. Волосів Антона Сочинського, повністю відкинула цю фальсифікацію й зобов’язала крайову пресу подати спростування. Під час слідства, яке дійшло до Генеральної прокуратури у Відні, виявилось, що до справи причетний і керівник місцевого повітового староства, поляк за національністю [4, арк.2, 2 (зв.)].

Як бачимо, емпірика українсько-єврейських взаємин кінця XIX – початку XX ст., а також дії “героїв” окремих судових справ свідчили, по суті, про ворожість українських селян щодо своїх сусідів – євреїв. Поділ на “своїх” і “чужих” у своїй основі мав релігійний та етнічний компоненти. У більшості випадків таких конфліктних моментів у взаєминах християн з юдеями лежали не релігійні, а соціальні мотиви. Вони свідчили про те, що, перебуваючи в більш-менш однаковому стані соціального гноблення й національної дискримінації, українці та євреї не могли знайти спільної мови між собою. Між обидвома “народами-одинаками” й надалі існував непереборний психологічний мур. Тому висновуємо, що етносоціальні суперечності й конфлікти на західноукраїнських землях були результатом протидіючого процесу, у якому етнічні меншини конкурували з різностатусними спільнотами з метою захисту своїх групових інтересів, їхньої участі в перерозподілі основного економічного ресурсу досліджуваного хронотопу – т. зв. “битві за землю”. Оскільки конкуренція етнонаціональних спільнот відбувалася в реаліях патріархальної економічної структури Галичини, то й детермінувалася вона намаганнями нації-держави й етнонаціональних спільнот посилити свої етнічні сектори в торгівлі й виробництві. Зокрема українці трактували інтеграцію в ремісництво й сферу послуг імперативом для подолання їх соціальної неструк-

турованості, а поляки – щоб посилити свої соціально-економічні позиції в контексті міжетнічної конкуренції з євреями. Боротьба з ними, враховуючи застосовані методи, призвела до еволюції міжетнічної конфронтації в актуалізованій українсько-єврейський етносоціальний конфлікт, особливо в західноукраїнських селах. Тут він відбувався як боротьба українців із шинкарством, єврейською торгівлею, спроби витіснення з ринку праці євреїв-ремісників. Джерелом загострення міжетнічних стосунків і поглиблення напруги між етнонаціональними спільнотами загалом стала й діяльність організацій етнічного бізнесу, зокрема кооперативів. Діяльність останніх та номіновані їхніми лідерами завдання з урегулювання значимих для груп проблем у бажаній для них конфігурації стали важливими складовими елементами (етно)націоналізмів.

1. Дело по обвинению Кухтаря Василия за призыв жителей села Саджава к не выходу на работу евреям. 12.11.1906 – 20.10.1911 г. // Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 225 (Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту. 1863–1918 рр.), оп. 1, спр. 90, арк. 1–16.
2. Дело по обвинению Ляховича Дмитрия и др. за распространение листовок “Браця християне”, призывавших к бойкоту еврейского населения. 27.08.1910 – 14.09.1911 г. // ДАІФО, ф. 225 (Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту. 1863–1918 рр.), оп. 1, спр. 113, арк. 1–30.
3. Дело по обвинению Мерживьяка Иосифа за нанесение телесного повреждения Нейфельду Рубину. 25.10.1909 – 16.04.1910 г. // ДАІФО, ф. 225 (Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту. 1863–1918 рр.), оп. 1, спр. 111, арк. 1–10.
4. Дело по обвинению Сочинского Антона за помещение в газете “Слово польске” заметки о подготовке украинцами резни на поляков и евреев в г. Надворна. 09.02. – 04.04.1906 г. // ДАІФО, ф. 225 (Станіславська державна прокуратура, м. Станіслав Станіславського повіту. 1863–1918 рр.), оп. 1, спр. 89, арк. 1–13.
5. Переписка с Кицманским уездным управлением по донесению жителей общины Лужаны на членов украинского общества “Читальня” о проведении ими агитации среди населения за изгнание из общины Лужаны жителей румынской и еврейской национальности. 29.12.1893. – 20.01.1894 г. // Державний архів Чернівецької області, ф. 3 (Буковинська крайова управа. 1854–1918 рр.), оп. 1, спр. 5992, арк. 1–6.
6. Бойкот арендаря // Гайдамаки. – 1903. – 18 лютого (3 марця). – С. 5.
7. Галичина или Палѣстина? // Галичанинь. – 1900. – 28 января (9 февраля). – С. 1.
8. Гон М. Из кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські береги, 2005. – 192 с.
9. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські береги, 2006. – 431 с.
10. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
11. Жидовській рай // Голось народа. – 1913. – 26 апреля (9 мая). – С. 9.
12. Жиды и поляки // Галичанинь. – 1897. – 1 (13) мая. – С. 1.
13. Значіне щадничо-позичкових кас системи Райфайзена. – Чернівці : З друкарні тов[ариства]. “Руска Рада” під зарядом Івана Захарка, 1910. – 106 с.
14. Зрада на цѣлой линіи! // Голось народа. – 1913. – 24 мая (6 червня). – С. 2.
15. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.
16. Монолатий И. Город как объект украинско-еврейской конкуренции в Западной Украине (конец XIX – начало XX вв.) / И. Монолатий // Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў. – Мінск, 2009. – № 12 : Горад і палітыка. – С. 93–109.
17. Монолатій І. Західноукраїнське місто як епіцентр протистояння “іншостей” (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 17. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 61–69.
18. Обмеження шинків у Львові // Діло. – 1913. – 31 жовтня. – С. 2.
19. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів” // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. II : Церква і суспільне питання. Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність. – Л. : Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 1998. – С. 294–322.

20. Погребинська І. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин) / Ірина Погребинська, Максим Гон. – К. : НАН України, Інститут національних відносин і політології ; Рівненський економіко-гуманітарний інститут, 1997. – 84 с.
21. Погромъ евреевъ въ Ходоровѣ // Галичанинъ. – 1897. – 16 (28) июля. – С. 1–2.
22. Процес против д-ра Трильовського // Новий громадський голос. – 1905. – 19, 26 січня. – С. 1, 2.
23. Савчук Б. Корчма : антиалкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.
24. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 137 с.
25. Трильовський К. З мого життя... (Уривок зі спогадів) / Кирило Трильовський // Гей там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей” / зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Вінніпег : Старанням Видавничого Комітету Пропам’ятної книги “Січей”, 1965. – С. 13–77.
26. Українці й Жиди // Новий час. – 1937. – 27 липня. – С. 4.
27. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD), zespół 307 (C. K. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. 1848–1918), sygn. 41 (Prezydium. Akta polityczne, ruchy społeczne. 1900–1907), k. 970.
28. Sprawozdanie sądu obwodowego dla spraw karnych w Kołomyi. 25.02.1904 r. // AGAD, zespół 305 (C. K. Ministerstwo Sprawiedliwości. 1851–1920), sygn. 310 (Polityczne zebrania, wystąpienia posłów, ekscesy, demonstracje (także antysemityczne). 1898–1904, nlb. k.), k. 245; 246.
29. Agitacja antysemityczna w Galicji Wschodniej // Naprzód. – 1903. – 28 czerwca. – S. 2.
30. Bihl W. Die Ruthenen / Wolfdieter Bihl // Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. – Band III : Die Völker des Reiches. – 1. Teilband. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. – S. 555–584.
31. Kofman J. Nacionalizm gospodarczy – szansa czy bariera rozwoju. Przypadek Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym / Jan Kofman. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992. – 297 s.
32. Proces o zaburzenia antysemityczne w Zabłotowie // Naprzód. – 1904. – 28 lutego. – S. 2–3.
33. Radykalizm ruski przed sądem // Czas. – 1905. – 18 stycznia. – S. 2.
34. Ruppin A. Die Juden der Gegenwart. Eine Sozialwissenschaftliche Studie. – 3. unveränderte Auflage / Arthur Ruppin. – Berlin : Jüdischer Verlag, 1920. – 275 s.
35. Studnicki W. Sprawa polsko-żydowska / Władisław Studnicki. – Józef Zawadzki – drukarnia i księgarnia w Wilnie, [б. п.] – 123 s.
36. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – 670 s.
37. Z sali sądowej // Naprzód. – 1905. – 21 stycznia. – S. 1–2.

В статтє обосновано, что симптомы межэтнической конкуренции в западноукраинском регионе конца XIX – начала XX века наблюдались между равно- и равностатусными общностями, в частности украинцами и евреями. В арсенале ненасильственных методов борьбы с евреями – акции бойкота их заведений торговли. Практику бойкота в качестве инструментария экономической конкуренции следует трактовать одновременно и как средство “психологического вытеснения” евреев из села. Его осуществляли односельчане путем морально-психологического давления, без применения методов насилия, в основном путем агитации. Другие, противоположные методам “психологического вытеснения” и экономического бойкота, – методы силовые. В отдельных выступлениях против евреев, проживавших в сёлах, они особенно усиливались, когда были случаи физического насилия. В спектре вариативности этносоциальных конфликтов – антиеврейские выступления, инициированные польскими политическими актёрами с участием украинских крестьян. Утверждается, что межэтническая конкуренция в западноукраинских сёлах, которая в отдельных случаях имела признаки актуализированного этносоциального конфликта, служила дополнительным фактором мобилизации групп – украинской, польской и еврейской.

Ключевые слова: украинцы, евреи, конфликт, межэтническая конкуренция, дефицитные ресурсы, западноукраинские земли, Австро-Венгрия.

The article proved that the symptoms of ethnic competition in the West-Ukrainian region at the end of XIX – early XX centuries were seen between communities with equal and different status, including Ukrainians and Jews. In the arsenal of non-violent methods of struggle against the Jews – their shares trade in the boycott. The practice of the boycott as a tool of economic competition should be treated simultaneously a means of “psychological displacement” of Jews from the village. Boycott carried out by villagers moral and psychological pressure, mostly without the application of violence against them, notably by campaigning.

Others, opposed to methods of “psychological displacement” and the economic boycott – methods of power. In some statements against Jews living in villages, they recruited a special force the instances of physical violence against them. The range of variation of ethno-social conflicts – anti-Jewish riots were initiated by the Polish political actors with the participation of Ukrainian peasants. It is alleged that interethnic competition in West-Ukrainians villages, which in some cases has signs Modified ethno-social conflict served as an additional factor to mobilize groups – Ukrainian, Polish and Jewish.

Key words: Ukrainians, Jews, conflict, interethnic competition, scarce resources, West-Ukrainian lands, Austria-Hungary.

УДК 94 (477.83/.86) “1900–1914”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Андрій Королько

СІЧОВИЙ РУХ НА ПОКУТТІ (1900–1914 рр.): ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСЕРЕДКИ ТА ЇХ ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано передумови зародження січового руху в регіоні, висвітлено процес створення січових товариств, їх практична діяльність та протидія з боку місцевих властей, розкрито співпрацю покутських і буковинських “Січей”.

Ключові слова: Покуття, “Січ”, січовий рух, “Народна спілка”, Буковина.

Наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. в Австро-Угорській імперії відбувається піднесення національного руху народів. Почали виникати різноманітні спортивні та протипожежні організації. Піднесенню національної свідомості української галицької молоді сприяла широка парамілітарна діяльність густої мережі протипожежно-руханкових осередків товариства “Січ”. Центром формування цих молодіжних товариств стало Покуття. Саме тут 1900 р. з’явилася перша “Січ” у Галичині в с. Завалля Снятинського повіту.

У пропонованій статті Покуття окреслене територіями Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північно-східної частини Тисменицького, більшості Коломийського (без південної частини) районів Івано-Франківської області. На той час до складу Покуття входили Снятинський, Коломийський, Городенківський і Товмацький (Тлумацький) повіти. Певні труднощі у визначенні кордонів регіону пов’язані зі специфікою географічного розташування й локалізацією його меж істориками, етнологами, географами, мовознавцями [31; 36; 38; 45–46; 48].

Метою цієї статті є комплексне дослідження змісту та основних форм діяльності товариства “Січ” на Покутті. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати передумови зародження січового руху в регіоні, простежити процес створення січових товариств, їх практичну діяльність та протидію з боку місцевих властей, розкрити співпрацю покутських і буковинських “Січей”.

Важливим джерелом для дослідження означеної проблеми є мемуари. Найціннішим джерелом є спогади Кирила Трильовського, де він детально описав січовий рух початку ХХ ст. Комплексною працею мемуарного характеру є пропам’ятна книга-альманах “Січей” “Гей, там на горі “Січ” іде”, впорядкована сином К.Трильовського Петром і видана в Канаді [13]. До спогадів учасників слід підходити обережно, адже в них трапляються неточності, інколи спотворення деяких фактів і явищ. Попри всі недоліки, велику інформативність мають спогади С.Глушка, Т.Кобзея, А.Мохорука, І.Кейвана, І.Киріяка, С.Мусійчука, Ф.Дмитерка, М.Марунчака, І.Макуха, В.Підлісецького, Д.Червінського.

У радянській час дослідження січового руху майже не торкалися. Працям цього періоду притаманна політична заідеологізованість, спрощений і викривлений підхід до